

بررسی اثر شوری بر صفات زراعی و بیوشیمیایی ارقام مختلف برنج تحت شرایط مزرعه

فرزین سعیدزاده^{۱*}، رضا تقی‌زاده^۲ و الشاد قربان‌اف^۳

(۱) گروه زراعت و اصلاح نباتات، واحد آستارا، دانشگاه آزاد اسلامی، آستارا، ایران.

(۲) گروه زیست‌شناسی گیاهی، دانشگاه دولتی باکو، باکو، جمهوری آذربایجان.

* نویسنده مسئول: f.saeidzadeh@iau-astara.ac.ir

این مقاله مستخرج از رساله دکتری می‌باشد.

تاریخ پذیرش: ۹۶/۰۸/۰۲

تاریخ دریافت: ۹۶/۰۵/۰۴

چکیده

به منظور ارزیابی اثر شوری بر صفات زراعی و بیوشیمیایی ارقام برنج آزمایشی دوساله به صورت کرت‌های خرد شده در قالب بلوک‌های کامل تصادفی با سه تکرار در منطقه غرب گیلان، آستارا طی سال‌های ۹۰-۱۳۸۹ و ۹۱-۱۳۹۰ اجرا شد. در این آزمایش ارقام برنج (درفک، تابش، آمل ۳، غریب سیاه، حسن‌سرای آتشیگاه، طارم پا کوتاه، دم سپید، طارم امیری، هاشمی و IR 29) به عنوان کرت فرعی و شوری (کشت در خاک شور و کشت در خاک نرمال) به عنوان کرت اصلی در نظر گرفته شد. نتایج آزمایش نشان داد که شوری قند محلول برگ، کلروفیل a و کلروفیل کل را در همه ارقام کاهش داد و بیش‌ترین مقدار کلروفیل کل در شرایط تنش شوری از رقم طارم پاکوتاه به دست آمد. شوری فعالیت آنزیم پراکسیداز و سوپراکسید دیسموتاز را در همه ارقام در هر دوسال آزمایش نسبت به شرایط نرمال افزایش داد و رقم غریب سیاه بیش‌ترین و رقم هاشمی کم‌ترین، فعالیت آنزیمی را نشان دادند. بین ارقام برنج از نظر تعداد پنجه، تعداد دانه در پانیکول، وزن هزار دانه و عملکرد بیولوژیک هم در شرایط تنش شوری و هم در شرایط نرمال، تفاوت معنی‌دار وجود داشت. هم‌چنین شوری عملکرد دانه را در همه ارقام از ۳۲/۳ تا ۷۲/۲ درصد کاهش داد که بیش‌ترین کاهش در رقم تابش و کم‌ترین آن در رقم هاشمی مشاهده شد. بیش‌ترین عملکرد دانه در شرایط نرمال از رقم غریب سیاه و در شرایط تنش شوری از رقم هاشمی به دست آمد. با توجه به نتایج به دست آمده برای زراعت برنج در شرایطی که امکان بروز تنش شوری وجود دارد رقم هاشمی تحمل بیش‌تری نسبت به سایر ارقام داشته و قابل توصیه می‌باشد.

واژه‌های کلیدی: پراکسیداز، سوپراکسید دیسموتاز، قند محلول و کلروفیل.

مقدمه

برنج (*Oryza sativa* L.) غذای اصلی بیش از نیمی از مردم جهان بوده و تولید جهانی این غله در دهه‌های اخیر در برابر افزایش تقاضا زیاد شده است (Kaur et al., 2016). کشت برنج در ایران جایگاه ویژه‌ای دارد و سطح زیر کشت این گیاه در ایران حدود ۶۴۰ هزار هکتار است که ۴۶۰ هزار هکتار آن در استان‌های مازندران، گلستان و گیلان و مابقی آن در سایر استان‌های کشور پراکنده است. از نظر سطح زیر کشت، استان گیلان با دارا بودن ۳۲/۷۵ درصد اراضی برنج‌کاری، در جایگاه دوم قرار دارد. مقدار تولید شلتوک کشور، حدود ۲/۸۴ میلیون تن برآورد شده است که ۲۷/۴۹ درصد آن توسط شالیکاران گیلانی تولید می‌شود (آمارنامه وزارت جهاد کشاورزی، ۱۳۹۶). شوری یکی از عوامل تنش‌زای محیطی است که نه تنها رشد و نمو گیاهان را تهدید می‌کند بلکه محدوده توزیع و پراکندگی گیاهان را در اکوسیستم‌های مختلف تعیین می‌نماید (Ismail and Horie, 2017). هم اکنون نیمی از اراضی قابل کشت ایران (۹/۵ میلیون هکتار) متاثر از شوری است که اثر عمده‌ای در کاهش سطح زیر کشت و عملکرد محصولات زراعی دارند (Nabiollahi et al., 2017). در بین عوامل متعدد محدود کننده عملکرد، شوری از دیرباز به‌عنوان یکی از مهم‌ترین عوامل محدود کننده رشد و نمو برنج در جهان محسوب می‌شود (McWilliam., 1986; Ponnampereuma and Bandyopadhyay., 1979). این گیاه به شوری حساس بوده و بیش‌ترین حساسیت آن در مرحله گیاهچه‌ای و گل‌دهی گزارش شده است (Hosseini et al., 2012). تبخیر و تعرق زیاد نیز در فصل کشت برنج سبب افزایش خسارت شوری می‌شود (Zhang et al., 2010). اجزای عملکرد در برنج، به‌شدت تحت اثر شوری واقع می‌شوند. طول خوشه، تعداد گل‌چه‌های هر خوشه و وزن دانه، وزن دانه هر بوته، وزن دانه‌های هر خوشه، تعداد خوشه، باروری، شاخص برداشت به‌طور معنی‌داری تحت اثر شوری قرار می‌گیرند (Rahman et al., 2016). گزارشات متفاوتی نیز حکایت از اثر شوری برافزایش تجمع آمونیوم و کاهش کلروفیل برگ دارد (Hoai et al., 2005). از سوی دیگر گزارش‌ها بیان می‌کند که اگرچه شوری باعث تجمع نمک در بافت گیاه می‌شود ولی در عوض به‌دلیل کاهش بیوماس در مجموع باعث کاهش جذب نیتروژن می‌شود (ایزد دوست و همکاران، ۱۳۹۲؛ سلحشور دلیوند و همکاران، ۱۳۹۲). شوری قبل از ظهور خوشه بر تعداد پنجه و در دوره میان سه برگی تا آبستنی بر تعداد خوشه‌چه و وزن هر خوشه اثر دارد (Zeng et al., 2003) ولی بر درصد باروری و وزن ساقه و وزن دانه سفید اثر ندارد (Gay et al., 2010). هم‌چنین Castillo و همکاران (۲۰۰۷) گزارش کردند اثر تنش اسمزی بر درصد باروری خوشه، وزن صد دانه و در نتیجه عملکرد در مرحله زایشی در مقایسه با مرحله رویشی، بسیار بیش‌تر می‌باشد. بیابانی و همکاران (۱۳۹۲) نیز گزارش کردند که شوری آب و یا خاک باعث توقف رشد نشاء برنج، کاهش عملکرد، تعداد خوشه در مترمربع، وزن هزار دانه، تعداد دانه در خوشه و شاخص برداشت و افزایش تعداد پنجه می‌شود. از جمله آسیب‌های فیزیولوژیک شوری به گیاه تنش اکسیدانی است

(Zhang et al., 2010). تنش اکسایشی یک پدیده فیزیولوژیکی و بیوشیمیایی پیچیده است که حاصل تولید بیش از اندازه و تجمع انواع فعال اکسیژن می‌باشد و در گیاهان عالی، تحت تنش‌های زیستی و غیر زیستی رخ می‌دهد (Ismail and Horie, 2017). انواع فعال اکسیژن علاوه بر آسیبی که به یاخته می‌رسانند، تحت شرایط تنش به عنوان پیک ثانویه عمل کرده و نقش مهمی در انتقال پیام‌های تنش ایفا می‌کنند (Khaliq et al., 2015). به منظور کم کردن آسیب‌های ناشی از تنش‌های اکسیداتیو، گیاهان مجهز به سازگان دفاعی آنتی‌اکسیدانی هستند که شامل ترکیب‌های غیر آنزیمی مانند کاروتنوئید، توکوفرول، فلاوونوئیدها و همچنین ترکیب‌های آنزیمی مانند سوپراکسید دیسموتاز (SOD)، کاتالاز (CAT) پراکسیداز (POX)، آسکوربات پراکسیداز (APX) و پلی‌فنل اکسیداز (PPO) هستند. گیاهان با سطح بالای آنتی‌اکسیدان‌ها دارای مقاومت بالایی به آسیب اکسیداتیو می‌باشند (Kibria et al., 2017). به هر حال به نظر می‌رسد یک سازوکار مفید برای تحمل شوری در گیاهان بایستی بر اساس اطلاع از سازوکارهای بیوشیمیایی درگیر در شوری باشد. در صورت شناخت اساس فیزیولوژیکی تحمل به تنش شوری، محققان به نژادی می‌توانند از این صفات به منظور یک شاخص گزینشی استفاده کنند. در ایران صرف نظر از اراضی مرغوب در جلگه‌های استان گیلان، مازندران و بسیاری از مناطق برنج خیز، برخی از مناطق کم‌بازده ساحلی و بخشی از اراضی گیلان متأثر از شوری املاح موجود در خاک می‌باشند که این امر برای ارقام حساس و غیر متحمل به شرایط شوری مشکلاتی را ایجاد می‌نماید و پتانسیل عملکرد بسیاری از ارقام برنج با افزایش شوری خاک به شدت کاهش می‌یابد. شوری یکی از مشکلاتی است که گریبان‌گیر زمین‌های زراعی موجود، به خصوص مزارع تحت آبیاری‌های نامتعارف شده است (اسدی و همکاران، ۱۳۸۳؛ رضایی، ۱۳۸۷). پیش‌روی آب دریای خزر و هم‌چنین شور بودن آب بعضی از رودخانه‌های فصلی و دائم، تهدید جدی برای شور شدن شالیزارهای استان‌های ساحلی خزر محسوب می‌شوند. تلاش برای کاهش شوری خاک با استفاده از روش‌های مکانیکی و اصول به‌زراعی مانند آبیاری، زهکشی و اصلاح خاک معمولاً پرهزینه بوده و کاربردی نمی‌باشد. از این رو برای تداوم زراعت برنج در این نواحی به ارقام مقاوم با توانایی بیش‌تر در برابر تنش‌شوری نیاز می‌باشد (نوابیان و آقاجانی، ۱۳۹۱). لذا از آن‌جا که بیش‌تر آزمایش‌های مربوط به تنش‌شوری در شرایط آبیاری با آب شور انجام شده و هیچ گزارشی در مورد اثر شوری خاک بر برنج در ایران وجود ندارد، آزمایش حاضر با هدف ارزیابی اثر شوری خاک بر عملکرد و اجزای عملکرد و فعالیت آنزیم‌های آنتی‌اکسیدان ارقام برنج در منطقه آستارا در دو سال متوالی اجرا شد.

مواد و روش‌ها

به منظور مقایسه عملکرد، اجزای عملکرد دانه و برخی صفات بیوشیمیایی در ارقام مختلف برنج تحت تنش‌شوری در شرایط مزرعه، آزمایشی به صورت کرت‌های یک بار خرد شده در قالب طرح بلوک کامل تصادفی با سه تکرار در اراضی اطراف شهرستان آستارا (در ارتفاع ۲۱/۱ متر پایین‌تر از سطح دریا و با طول جغرافیایی ۴۸ درجه و ۵۲ دقیقه شرقی و عرض

جغرافیایی ۳۸ درجه و ۲۲ دقیقه شمالی) در دوسال زراعی ۱۳۸۹-۱۳۹۰ و ۱۳۹۰-۱۳۹۱ انجام شد. میانگین دما و بارندگی از ایستگاه هواشناسی آستارا در مدت دو سال آزمایش، در شکل ۱ ارائه شده است.

جدول ۱: میانگین، حداکثر و حداقل دما و بارندگی ماهانه منطقه آستارا در طول دوره رشد گیاه در دوسال آزمایش

سال	ماه	میانگین	دما (°C)		مجموع ساعات آفتابی ماهانه (ساعت)
			حداقل	حداکثر	
سال اول	اردیبهشت	۲۳/۳۵	۲۰/۱	۲۶/۶	۱۵۲/۴
سال اول	خرداد	۲۶/۵۹	۲۲/۸	۳۰/۳۰	۲۰۵
سال اول	تیر	۲۸/۷۵	۲۵/۶	۳۱/۹	۲۳۷/۵
سال اول	مرداد	۲۵/۱۵	۲۲	۲۸/۳	۲۴۵/۲
سال دوم	اردیبهشت	۲۲/۱۵	۱۹/۴	۲۴/۹	۱۷۹/۳
سال دوم	خرداد	۲۳/۷	۲۰/۳	۲۷/۱	۲۷۰/۷
سال دوم	تیر	۲۵/۲	۲۱/۸	۲۸/۶	۲۶۴/۲
سال دوم	مرداد	۲۳/۸۵	۲۰/۳	۲۷/۴	۲۹۲/۲

در این آزمایش ارقام برنج (درفک، تابش، آمل ۳، غریب سیاه ریحانی، حسن سرایی آتشگاه، طارم پا کوتاه، دم سپید، طارم امیری، هاشمی و IR 29) به عنوان کرت فرعی و شوری خاک (کشت در خاک شور و کشت در خاک نرمال) به عنوان کرت اصلی در نظر گرفته شد. مزرعه های آزمایشی هفت ماه قبل از کشت با گاوآهن برگردان دار شخم زده شد. در فروردین ماه عملیات آماده سازی خزانه و کاشت بذور جوانه دار در خزانه انجام شد. خزانه به صورت جوی و پشته ای و در داخل مزرعه بدون شوری احداث شد. یک هفته قبل از انتقال نشا به زمین اصلی، از نقاط مختلف دو مزرعه آزمایشی، نمونه های مرکب خاک تهیه و سپس یک نمونه ۲ کیلوگرمی از هر مزرعه به صورت بسته بندی و اتیکت گذاری شده به آزمایشگاه آنالیز خاک انتقال یافت. نتایج حاصل از تجزیه خاک در جدول ۲ ارائه شده است.

جدول ۲: نتایج آنالیز خاک (خاک شور و نرمال)

خاک	عمق	هدایت الکتریکی dS m^{-1}	pH	عصاره اشباع (%)	کربن آلی (%)	درصد نیتروژن کل (%)	فسفر قابل جذب mg kg^{-1}	پتاسیم قابل جذب mg kg^{-1}	رس (%)	سیلت (%)	شن (%)
شور	۰-۳۰	۴/۷۷	۶/۸۶	۷۹	۱/۴۲	۰/۱۹	۲۶	۱۵۶	۱۱	۵۱	۳۸
نرمال	۰-۳۰	۰/۳۶	۶/۴۹	۷۶	۱/۳۷	۰/۲۷	۱۷	۱۴۲	۱۳	۵۳	۳۴

هر کرت شامل ۱۰ ردیف کشت به طول ۱۰ متر بود که فاصله ردیف ها ۳۰ سانتی متر و فاصله کپه ها روی ردیف ۶ سانتی متر با تعداد ۳ نشا در هر کپه و فاصله کرت ها و تکرارها نیز از هم ۰/۵ متر در نظر گرفته شد. مساحت هر مزرعه ۹۳۰ مترمربع و به صورت دو طرح جداگانه در دو شرایط محیطی (شور و بدون شوری) طی دو سال زراعی بر روی زمین پیاده شدند. نشاکاری در اردیبهشت با دست انجام و سپس، مزرعه آبیاری شد، طوری که به طور متوسط حدود ۵ سانتی متر آب، در تمام طول مدت رشد برنج و تا ۱۵ روز قبل از برداشت محصول در کرت ها وجود داشت. شایان ذکر است مزرعه نرمال با آب

چاه ($EC=0/72$) و مزرعه شور با آب رودخانه ($EC=1/98$) آبیاری شد. وجین اول، ۲۰ روز بعد از نشا و وجین دوم به فاصله ۱۵ روز نسبت به وجین اول انجام شد. جهت بررسی تغییرات مقدار محتوای کلروفیل و آنزیم‌های آنتی‌اکسیدانی در تیمارهای مختلف از هر کرت تعداد سه عدد برگ پرچم در مرحله ظهور خوشه انتخاب و سپس به آزمایشگاه منتقل شد. استخراج کلروفیل برگ پرچم با استفاده از استون و اندازه‌گیری آن با استفاده از روش تغییر یافته Arnon (۱۹۴۹) انجام شد. اندازه‌گیری قندهای محلول برگ نیز با استفاده محلول آنترون به روش Yoshida و همکاران (۱۹۷۶) انجام شد. فعالیت آنزیم سوپراکسید دیسموتاز (SOD) از طریق اندازه‌گیری توانایی آن در جلوگیری از احیای نوری نیترو بلو تترازولیوم کلراید (NBT) به روش Dhindsa و همکاران (۱۹۸۱) صورت گرفت. فعالیت آنزیم پراکسیداز (POD) براساس میزان اکسید شدن گایاکول در طول موج ۴۷۰ نانومتر و با استفاده از ضریب خاموشی $26/6 \text{ mM}^{-1} \text{ cm}^{-1}$ به روش Hemeda و Kelin (۱۹۹۰) تعیین شد. برداشت محصول از یک متر مربع در هر کرت در تاریخ‌های متفاوت برحسب رسیدن ارقام مختلف برنج بعد از حذف اثر حاشیه انجام شد. برای این منظور در هر کرت خطوط شماره ۱، ۲، ۳، ۸، ۹ و ۱۰ به عنوان اثر حاشیه حذف و خطوط کاشت ۴، ۵، ۶ و ۷ به عنوان خطوط نمونه برداری منظور شدند. یادداشت برداری بر اساس سیستم ارزیابی استاندارد برنج (IRRI, 2002) انجام گرفت. صفات مورد بررسی در شرایط مزرعه ای عبارت بودند از: ارتفاع بوته که در هر تکرار و هر کوبه از سطح زمین (طوقه) تا نوک پانیکول با دقت $0/1$ سانتی متر اندازه گیری شد، تعداد پنجه در بوته که تعداد کل پنجه در هر کبه شمارش شد، وزن هزار دانه، تعداد دانه در پانیکول، عملکرد بیولوژیک که برای این منظور بوته‌های برداشت شده به مدت ۷۲ ساعت در دمای ۷۰ درجه سلسیوس در آون قرار داده شد و سپس توزین شد و عملکرد شلتوک که وزن شلتوک برداشت شده در واحد کرت با ترازویی حساس اندازه‌گیری شده و بر حسب کیلوگرم در هکتار محاسبه شد. پس از بررسی یک‌نواختی اشتباهات آزمایشی با استفاده از آزمون بارتلت، تجزیه واریانس مرکب با فرض ثابت بودن ژنوتیپ‌ها و محیط کشت و تصادفی بودن سال‌ها با استفاده از نرم افزار SAS نسخه ۹/۲ انجام شد. برای مقایسه میانگین صفات مورد مطالعه از آزمون LSD در سطح احتمال پنج درصد استفاده شد و در صفاتی که اثر متقابل آن‌ها معنی دار بود با استفاده از روش LSmeans مقایسه شدند. ضمن آن که رسم نمودارها با استفاده از نرم افزار Excel انجام شد.

نتایج و بحث

ارتفاع بوته

نتایج حاصل از تجزیه واریانس مرکب داده‌ها نشان داد که اثر متقابل سال $\times$ رقم و شوری $\times$ رقم بر ارتفاع بوته در سطح احتمال یک درصد معنی دار بود (جدول ۳). مقایسه میانگین اثر متقابل سال $\times$ رقم نشان داد که ارتفاع بوته اغلب ارقام در سال دوم افزایش یافت و در سال اول رقم حسن‌سرای و در سال دوم رقم طارم امیری بیش‌ترین ارتفاع بوته را نشان دادند،

هر چند در سال دوم بین رقم طارم امیری با برخی از ارقام به لحاظ آماری تفاوت معنی‌دار وجود نداشت (جدول ۵). علت افزایش ارتفاع بوته را در سال دوم نسبت به سال اول را می‌توان به کاهش ساعات آفتابی که منتهی به افزایش ارتفاع بوته می‌شود تعمیم داد (محمدزاده و همکاران، ۱۳۸۹). مقایسه میانگین اثر متقابل شوری $\times$ رقم نیز نشان داد که تنش شوری ارتفاع همه ارقام را کاهش داد که کم‌ترین کاهش ارتفاع مربوط به رقم آمل ۳ (که یک رقم پاکوتاه نیز می‌باشد) بود. هم‌چنین در شرایط نرمال رقم طارم امیری و هاشمی و در شرایط تنش شوری رقم حسن‌سرای بی‌ش‌ترین ارتفاع را نشان‌دادند (جدول ۴). کاهش ارتفاع بوته برنج با افزایش شوری توسط Chunthaburee و همکاران (۲۰۱۶) گزارش شده است. Moradi و Islam (۲۰۰۷) علت کاهش ارتفاع را به دلیل رشد پایین ناشی از تنش اسمزی ایجاد شده از طریق غلظت بالای نمک در منطقه ریشه دانست. تحقیقات Abidmahmood و Arifkhan (۲۰۰۹) نشان دادند که با افزایش سطح شوری ارتفاع همه ارقام مورد مطالعه کاهش یافت و بین ارقام تفاوت معنی‌دار وجود داشت. افزایش بیش از حد ارتفاع بوته در برنج، ممکن است گیاه را با خطر ورس مواجه نموده و برداشت محصول را با مشکل مواجه سازد، اما اگر رشد مطلوبی داشته باشد و منجر به ورس نشود، نقش موثری در انتقال مجدد مواد به دانه دارد (محمدزاده و همکاران، ۱۳۸۹).

تعداد پنجه در بوته

نتایج حاصل از تجزیه واریانس مرکب داده‌ها نشان داد که اثر متقابل شوری $\times$ رقم بر تعداد پنجه در سطح احتمال یک درصد معنی‌دار بود (جدول ۳). مقایسه میانگین اثر متقابل شوری $\times$ رقم نشان داد که شوری در برخی از ارقام مانند تابش، طارم پاکوتاه، دم‌سپید و هاشمی منجر به کاهش تعداد پنجه شد ولی در برخی دیگر مانند آمل ۳، غریب سیاه ریحانی، حسن-سرای و طارم امیری منجر به افزایش تعداد پنجه شد. بیش‌ترین تعداد پنجه در شرایط نرمال در ارقام تابش و درفک و در شرایط تنش شوری در ارقام آمل ۳، غریب سیاه ریحانی، حسن‌سرای آتش‌گاه مشاهده شد (جدول ۴). بیابانی و همکاران (۱۳۹۱) اختلاف معنی‌دار بین ارقام مورد مطالعه از لحاظ صفت تعداد پنجه را گزارش کردند. یکی از اجزای مهم عملکرد دانه، تعداد پنجه در گیاه می‌باشد زیرا در برگ‌برنده تعداد پانیکول می‌باشد (Tanveer et al., 2009). کاهش تعداد پنجه تحت تنش شوری توسط نوابیان و آقاجانی (۱۳۹۱) و بیابانی و همکاران (۱۳۹۱) گزارش شده‌است. اما بنا به گزارش Hasamuzzaman و همکاران (۲۰۰۹) حساسیت تعداد پنجه برخی از ارقام برنج به شوری پایین است. Islam و همکاران (۲۰۰۷) به این نتیجه رسیدند که توسعه بیش‌تر پنجه‌ها می‌تواند به‌عنوان مکانیزم مقاومت به نمک در گیاهان مطرح باشد. بنابراین در آزمایش ما نیز عدم تغییر تعداد پنجه در برخی از ارقام در شرایط تنش شوری را می‌توان به این موضوع تعمیم داد.

وزن هزار دانه

نتایج حاصل از تجزیه واریانس مرکب داده‌ها نشان داد که اثر متقابل شوری $\times$ رقم بر وزن هزار دانه در سطح احتمال یک درصد معنی‌دار بود (جدول ۳). مقایسه میانگین نشان داد که شوری در همه ارقام منجر به کاهش وزن دانه‌ها شد به‌طوری‌که تنش شوری وزن هزار دانه ارقام را ۱۰ تا ۳۷ درصد کاهش داد. کم‌ترین کاهش مربوط به رقم غریب سیاه و بیش‌ترین کاهش مربوط به رقم دم سپید بود. هم‌چنین رقم درفک در شرایط نرمال و رقم غریب سیاه در شرایط تنش شوری، بیش‌ترین وزن هزار دانه را نشان دادند (جدول ۴). نتایج به‌دست آمده با نتیجه آزمایش Motamed و همکاران (۲۰۰۸) که گزارش نمودند شوری اثر منفی بر وزن هزار دانه دارد و Touhidulislam و Seraj (۲۰۰۹) که مشاهده نمودند بین ارقام و سطوح شوری مختلف از لحاظ صفت وزن هزار دانه اختلاف معنی‌دار وجود دارد، مطابقت می‌نماید. Hasamuzzaman و همکاران (۲۰۰۹) کاهش وزن هزار دانه در شرایط تنش‌شوری را به تجمع کم‌تر کربوهیدرات و سایر مواد غذایی نسبت دادند.

جدول ۳: تجزیه واریانس مرکب اثر شوری بر عملکرد و اجزای عملکرد ارقام برنج در سال‌های مختلف

میانگین مربعات						درجه آزادی	منابع تغییرات
عملکرد دانه	عملکرد بیولوژیک	تعداد دانه در پانیکول	وزن هزاردانه	تعداد پنجه در بوته	ارتفاع بوته		
۲۴۵۴۹**	۴۴. ^{ns}	۲۵/۳ ^{ns}	۲۵/۵**	۱۶/۸**	۱۰/۸ ^{ns}	۱	سال (Y)
۱۹۰۷ ^{ns}	۵۳۵ ^{ns}	۹/۸ ^{ns}	۱/۶۳ ^{ns}	۱۱/۳**	۱۳/۱۲ ^{ns}	۴	سال (تکرار)
۱۲۴۷۹۸**	۹۳۸۶۳۷۱**	۳۶۹۰۷**	۸۶/۵**	۲۳/۴**	۲۵۷۶**	۱	شوری (S)
۱۵۷۹۸*	۱۰۶۵۵۵ ^{ns}	۲۳/۴ ^{ns}	۲/۷۴ ^{ns}	۰/۰۷۵ ^{ns}	۹/۶۳ ^{ns}	۱	S $\times$ Y
۵۷۴۱	۱۹۹۲۳۳	۱۵/۳	۱۱/۱	۲/۴۶	۳۸/۷	۸	اشتباه ۱
۲۴۷۲۵۱**	۱۵۱۴۰۶۸**	۲۲۵۹**	۲۱/۳**	۲۴/۷**	۱۳۷۸**	۹	رقم (C)
۸۰۲۳۶۴**	۶۳۹۵۸۹۰**	۱۱۶۱**	۲۲/۵**	۲۴/۹**	۲۳۹**	۹	S $\times$ C
۲۸۴۵ ^{ns}	۲۹۱۸۱۳*	۵۵/۳**	۱/۳۵ ^{ns}	۲/۸۷ ^{ns}	۵۴/۴*	۹	Y $\times$ C
۳۳۸۹ ^{ns}	۱۶۴۰۵۳ ^{ns}	۳۳/۶ ^{ns}	۱/۸۴ ^{ns}	۳/۵۱ ^{ns}	۲۹/۸ ^{ns}	۹	S $\times$ Y $\times$ C
۳۳۷۷	۱۲۴۴۲۰	۱۴/۵	۲/۰۲	۱/۷۷	۲۰/۹	۶۸	اشتباه ۲
۲/۰۹	۴/۷۹	۴/۶۱	۷/۰۴	۶/۶۲	۴/۰۴		ضریب تغییرات (%)

تعداد دانه در پانیکول

نتایج حاصل از تجزیه واریانس مرکب داده‌ها نشان داد که اثر متقابل شوری $\times$ رقم بر تعداد دانه در پانیکول معنی‌دار بود (جدول ۳). مقایسه میانگین نشان داد که اگرچه شوری در همه ارقام تعداد دانه را کاهش داد اما این کاهش در رقم IR29 قابل ملاحظه (۹۳ درصد) بود و در رقم هاشمی کم‌ترین کاهش (۱/۳ درصد) مشاهده شد. بیش‌ترین تعداد دانه در پانیکول در شرایط نرمال در رقم غریب سیاه و در شرایط تنش‌شوری در رقم هاشمی مشاهده شد و رقم غریب سیاه در مرتبه بعدی قرار داشت (جدول ۴). Zeng و همکاران (۲۰۰۳) بیان نمودند که تنوع ژنتیکی بالایی برای صفت تعداد دانه در پانیکول وجود دارد. محمدزاده و همکاران (۱۳۸۹) گزارش نمودند که شوری از طریق کاهش قابلیت زنده ماندن گرده‌ها، تعداد دانه را کاهش می‌دهد. مومنی و همکاران (۱۳۸۸) مشاهده نمودند که تحت شرایط شوری بین ارقام مورد مطالعه از نظر تعداد دانه در

پانیکول اختلاف معنی دار وجود داشت. Zhang و همکاران (۲۰۱۰)، Zaibunnisa و همکاران (۲۰۰۲) و Hasamuzzaman و همکاران (۲۰۰۹) گزارش نمودند که شوری خاک به طور معنی دار تعداد دانه پر را کاهش داده و درصد پوکی را افزایش می دهد. Abidmahmood و Arifkhan (۲۰۰۹) در این خصوص گزارش نمودند که ژنوتیپ هایی که توانایی بیش تری به خروج سدیم از اندام های هوایی خود داشتند، به لحاظ مقاومت به شوری با حفظ تعداد بیش تر دانه در پانیکول به عملکرد دانه بالایی دست یافتند. Islam و همکاران (۲۰۰۷) گزارش نمودند که تعداد دانه های پر در پانیکول با افزایش سطوح شوری در مقایسه با کنترل کاهش می یابد که با نتیجه این آزمایش مطابقت می نماید.

جدول ۴: مقایسه میانگین اثر متقابل شوری و رقم بر اجزای عملکرد ارقام برنج

شرایط خاک	ارقام برنج	ارتفاع بوته (سانتی متر)	تعداد پنجه در بوته	وزن هزار دانه (گرم)	تعداد دانه در پانیکول
نرمال	درفک	۱۰۸ ^{fg}	۲۱/۱ ^{ab}	۲۶/۸ ^a	۱۱۴ ^b
	تابش	۱۰۶ ^{gh}	۲۱/۶ ^{ab}	۲۴/۸ ^b	۹۶/۴ ^e
	آمل ۳	۱۰۳ ^h	۲۰/۰ ^{bcd}	۲۲/۷ ^{cde}	۹۶/۵ ^e
	غریب سیاه ریحانی	۱۱۸ ^{cde}	۲۱/۰ ^{abc}	۲۳/۱ ^{cd}	۱۲۴ ^a
	حسن سرایی آتش گاه	۱۲۷ ^{ab}	۲۱/۳ ^{abc}	۲۴/۰ ^{bc}	۱۰۷ ^c
	طارم پا کوتاه	۱۲۲ ^{bc}	۲۱/۰ ^{abc}	۲۳/۰ ^{cd}	۱۰۱ ^d
	دم سپید	۱۲۶ ^{ab}	۲۱/۱ ^{abc}	۲۱/۴ ^{ef}	۹۴/۰ ^{ef}
	طارم امیری	۱۳۱ ^a	۲۰/۵ ^{bcd}	۲۰/۸ ^{fg}	۸۹/۸ ^{fg}
	هاشمی	۱۲۹ ^a	۲۰/۰ ^{bcd}	۲۲/۱ ^{def}	۹۳/۷ ^{efg}
شوری	IR29	۱۰۳ ^{gh}	۱۷/۶ ^{ef}	۱۹/۵ ^g	۸۵/۷ ^{gh}
	درفک	۱۰۵ ^{gh}	۲۱/۱ ^{ab}	۱۶/۰ ^{jk}	۵۴/۸ ^j
	تابش	۱۰۱ ^h	۱۶/۵ ^{fg}	۱۶/۲ ^{jk}	۴۶/۸ ^k
	آمل ۳	۱۰۳ ^h	۲۲/۱ ^a	۱۸/۱ ^h	۵۲/۱ ^j
	غریب سیاه ریحانی	۱۱۷ ^{cde}	۲۲/۱ ^a	۲۰/۹ ^{fg}	۸۸/۱ ^{gh}
	حسن سرایی آتش گاه	۱۱۸ ^{cde}	۲۲/۱ ^a	۱۷/۸ ^h	۷۴/۵ ⁱ
	طارم پا کوتاه	۱۱۳ ^{ef}	۱۵/۶ ^g	۱۷/۱ ^{chij}	۸۴/۰ ^h
	دم سپید	۱۱۶ ^{cde}	۱۶/۸ ^{fg}	۱۵/۶ ^k	۵۲/۰ ^j
	طارم امیری	۱۱۶ ^{cde}	۲۱/۱ ^{ab}	۱۷/۵ ^{hi}	۷۷/۶ ⁱ
شوری	هاشمی	۱۰۹ ^{fg}	۱۶/۵ ^{fg}	۱۹/۶ ^g	۸۹/۵ ^{fg}
	IR29	۷۸/۸ ⁱ	۲۲/۱ ^a	۱۵/۹ ^{jk}	۷۹/۵ ^{gh}

میانگین هایی که در هر ستون دارای حروف مشترک می باشند فاقد اختلاف معنی دار در سطح احتمال پنج درصد به روش آزمون LSD می باشند.

عملکرد بیولوژیک

نتایج حاصل از تجزیه واریانس مرکب داده ها نشان داد که اثر متقابل سال × رقم و شوری × رقم بر عملکرد بیولوژیک معنی دار بود (جدول ۳). مقایسه میانگین اثر متقابل سال × رقم نشان داد که در برخی از ارقام در سال اول نسبت به سال دوم افزایش و در برخی کاهش عملکرد بیولوژیک مشاهده شد. بیش ترین عملکرد بیولوژیک در هر دو سال مربوط به رقم غریب سیاه بود (جدول ۵). مقایسه میانگین اثر متقابل شوری × رقم نیز نشان داد که شوری عملکرد بیولوژیک را در همه ارقام از ۳۰ تا ۷۲/۸ درصد کاهش داد که بیش ترین و کم ترین کاهش به ترتیب مربوط به رقم تابش و رقم هاشمی بود. بیش ترین عملکرد بیولوژیک در شرایط نرمال در ارقام غریب سیاه و حسن سرایی مشاهده شده و در شرایط تنش شوری رقم هاشمی بیش ترین عملکرد بیولوژیک را نشان داد و ارقام غریب سیاه ریحانی و طارم پاکوتاه در مرتبه بعدی قرار داشتند (جدول ۶).

تفاوت ارقام برنج از نظر عملکرد بیولوژیک تحت تنش شوری در آزمایش Zhang و همکاران (۲۰۱۰) و محمدزاده و همکاران (۱۳۸۹) گزارش شده است. Mishra و همکاران (۲۰۱۳) کاهش عملکرد بیولوژیک ارقام برنج را از ۲۳ تا ۸۹ درصد در خاک شور نسبت به خاک غیرشور گزارش کردند. تجمع ماده خشک حاصل میزان فتوسنتز در واحد سطح فتوسنتز کننده گیاه می باشد و تنش شوری با اثر بر این پارامتر، به طور مستقیم باعث کاهش ماده خشک می شود و گونه های متحمل، توانایی حفظ بالای این پارامتر را دارا می باشند (Hassibi et al., 2010). گزارش شده است که شوری سرعت رشد گیاه را کم می کند و این بازدارندگی معمولاً به صورت کاهش در طول، سطح و حجم اندام های مختلف گیاهی، کاهش در تجمع ماده خشک و یا به صورت افت رشد نسبی گیاه ظاهر می شود (Krishnamurthy et al., 2016). Farahmandfar و همکاران (۲۰۰۹) اظهار داشتند که با افزایش شدت شوری، وزن کل زیست توده (عملکرد بیولوژیک) در بسیاری از گیاهان به ویژه برنج کاهش می یابد و اثر منفی شوری بر روی گیاهان، برانگیزنده پتانسیل اسمزی در محیط کشت می باشد. بنابراین سلول های ریشه نمی توانند آب مورد نیاز را از محیط کشت دریافت و به سمت اندام هوایی انتقال دهند. به هر روی، در گیاه جذب بسیاری از عناصر معدنی حل شده در آب از طریق شوری محدود کننده است (Khaliq et al., 2015). رشد و توسعه گیاهان در محیط شور به دلیل ایجاد اختلال در فرآیندهای متابولیسمی کاهش یافته، این امر در نهایت منجر به کاهش تولید کل وزن خشک می شود. Moradi و Islam (۲۰۰۷) ضمن به دست آوردن نتایج مشابه اظهار داشت کرد که یکی از دلایل کاهش رشد تحت شرایط تنش شوری، کاهش فشار تورژسانس در اثر ایجاد تنش اسمزی می باشد.

عملکرد دانه

نتایج حاصل از تجزیه واریانس مرکب داده ها نشان داد که اثر متقابل شوری × رقم بر عملکرد دانه در سطح احتمال یک درصد معنی دار بود (جدول ۳). مقایسه میانگین اثر متقابل شوری × رقم نیز نشان داد که شوری عملکرد دانه را در همه ارقام از ۳۲/۳ تا ۷۲/۲ درصد کاهش داد که بیشترین کاهش در رقم تابش و کمترین آن در رقم هاشمی بود. بیشترین عملکرد دانه در شرایط نرمال در رقم غریب سیاه مشاهده شد اما در شرایط تنش رقم هاشمی بیشترین عملکرد را نشان داد و رقم طارم امیری در مرتبه بعدی قرار داشت (جدول ۴). نکته مورد توجه این است که اگرچه رقم غریب سیاه و حسن سرایی در شرایط نرمال بیشترین عملکرد دانه را نشان دادند اما در شرایط تنش شوری کاهش عملکرد زیادی داشتند ولی رقم هاشمی که در شرایط نرمال عملکرد پایین تری نسبت به اغلب ارقام برنج داشت ضمن اینکه کمترین افت عملکرد را در شرایط شور در مقایسه با شرایط نرمال نشان داد، در بین ارقام مورد ارزیابی در شرایط تنش شوری بیشترین عملکرد دانه را نشان داد. عملکرد نهایی دانه تحت اثر نمک موجود در محیط ریشه قرار می گیرد (مومنی و همکاران، ۱۳۸۸). Krishnamurthy و همکاران (۲۰۱۶) گزارش نمودند که یکی از نشانه های ناشی از آسیب های وارده توسط نمک، کاهش عملکرد دانه می باشد.

Hasamuzzaman و همکاران (۲۰۰۹) مشاهده نمود که با افزایش سطح شوری، عملکرد ارقام برنج کاهش می‌یابد و در مقابل سطوح مختلف شوری، ارقام مختلف برنج اختلاف معنی‌داری با هم داشته و با افزایش سطح شوری، رشد اجزای عملکرد و در نهایت عملکرد دانه کاهش می‌یابد. کاهش عملکرد دانه ارقام برنج تحت شرایط شوری توسط جعفری‌راد و همکاران (۱۳۹۴)، Gain و همکاران (۲۰۰۴) و بیابانی و همکاران (۱۳۹۱) گزارش شده است. Singh و Sarkar (۲۰۱۴) گزارش نمودند که یکی از عوامل کاهش عملکرد، جذب سدیم توسط ریشه و انتقال و توزیع آن در قسمت‌های هوایی گیاه مخصوصاً در برگ‌های پیر قبل از دوره گل‌دهی بوده که منجر به مرگ برگ و کاهش نقاط رشد و در نهایت کاهش انتقال مواد پرورده به نقاط ذخیره‌ای از جمله دانه می‌باشد. کاهش عملکرد دانه در شرایط تنش به علت کاهش قدرت مخزن و منبع است. کاهش سطوح فتوسنتز کننده و میزان فتوسنتز، ضمن کاهش قدرت منبع، منجر به کاهش میزان تولید ماده خشک شد. چون وزن نهایی دانه از طریق دوره و سرعت پر شدن دانه تعیین می‌شود لذا تنش‌های محیطی از جمله خشکی و شوری با ایجاد محدودیت در منبع، باعث کاهش وزن دانه می‌شوند که علاوه بر آن، محدودیت مخزن نیز می‌تواند در کاهش وزن نهایی دانه اثرگذار باشد (Yang et al., 2005). شوری مکان‌های مرتبط با عملکرد مخزن (خوشه‌چه‌های خوشه، تعداد دانه‌های خوشه‌چه و غیره) را کاهش می‌دهد (Zeng et al., 2003). محمدزاده و همکاران (۱۳۸۹) کاهش عملکرد دانه را با ایجاد خسارت به ظرفیت فتوسنتزی به علت شوری بر روی نمو یا طول عمر برگ، اثرات بر روی نمو خوشه و یا به دلیل کاهش باروری ناشی از اثرات تنش شوری بر زیست پذیری دانه‌های گرده و یا قدرت پذیرندگی کلاله مادگی مربوط دانسته‌اند.

جدول ۵: مقایسه میانگین اثر متقابل سال × رقم بر ارتفاع بوته، تعداد دانه در پانیکول و عملکرد بیولوژیک ارقام برنج

ارقام برنج	ارتفاع بوته (سانتیمتر)		تعداد دانه در پانیکول		عملکرد بیولوژیک (کیلوگرم در هکتار)	
	سال اول	سال دوم	سال اول	سال دوم	سال اول	سال دوم
درفک	۱۰۵ ^{de}	۱۰۸ ^d	۸۳/۲ ^d	۸۶/۵ ^{cd}	۹۶۱۶ ^{cd}	۷۹۳۳ ^{bc}
تابش	۱۰۱ ^e	۱۰۷ ^{de}	۷۴/۱ ^{ef}	۶۹/۱ ^g	۶۳۳۱ ^f	۶۲۷۱ ^{fg}
آمل ۳	۱۰۵ ^{de}	۱۰۶ ^c	۷۴/۴ ^{ef}	۷۴/۲ ^{ef}	۷۱۲۹ ^{de}	۶۷۶۹ ^{ef}
غریب سیاه ریحانی	۱۲۰ ^{abc}	۱۱۵ ^c	۱۰۴ ^a	۱۰۸ ^a	۹۲۲۰ ^a	۹۲۸۵ ^a
حسن سرایی آتش گاه	۱۲۶ ^a	۱۱۹ ^{bc}	۸۹/۷ ^{bc}	۹۲/۵ ^b	۸۴۰۸ ^b	۸۰۶۱ ^{bc}
طارم با کوتاه	۱۱۷ ^c	۱۱۷ ^c	۹۳ ^b	۹۲/۸ ^b	۸۰۱۷ ^{bc}	۸۴۶۳ ^b
دم سپید	۱۲۱ ^{abc}	۱۲۳ ^{abc}	۷۶/۷ ^e	۷۰/۲ ^{fg}	۷۱۵۵ ^{de}	۶۸۸۶ ^{def}
طارم امیری	۱۲۴ ^{ab}	۱۲۳ ^{ab}	۸۳/۳ ^{dc}	۸۴/۰ ^d	۷۹۱۹ ^{bc}	۷۹۵۰ ^{bc}
هاشمی	۱۱۹ ^{bc}	۱۱۹ ^{bc}	۸۹/۳ ^{bc}	۸۹/۶ ^{bc}	۸۰۶۱ ^{bc}	۸۴۴۷ ^b
IR29	۸۷/۶ ^g	۹۴/۵ ^f	۶۱/۹ ^h	۵۳/۳ ⁱ	۵۵۴۳ ^{gh}	۵۲۶۷ ^h

میانگین‌هایی که در هر ستون دارای حروف مشترک می‌باشند فاقد اختلاف معنی‌دار در سطح احتمال پنج درصد به روش آزمون LSD می‌باشند.

جدول ۶: مقایسه میانگین اثر متقابل شوری × رقم بر عملکرد دانه و بیولوژیک ارقام برنج

ارقام برنج	عملکرد بیولوژیک (کیلوگرم در هکتار)		درصد کاهش	عملکرد هکتاری (کیلوگرم در هکتار)		درصد کاهش
	نرمال	شوری		نرمال	شوری	
درفک	۱۰۹۷۴ ^b	۴۵۷۳ ^g	۵۸/۳	۳۹۸۲ ^b	۱۶۱۲ ^h	۵۹/۵
تابش	۹۹۰۶ ^c	۲۶۹۴ ^h	۷۲/۸	۳۹۰۱ ^c	۱۰۸۳ ^k	۷۲/۲
آمل ۳	۱۰۰۲۹ ^c	۳۸۶۸ ^g	۶۱/۴	۳۸۱۶ ^d	۱۵۴۲ ⁱ	۵۹/۶
غریب سیاه ریحانی	۱۲۰۳۰ ^a	۶۴۷۴ ^{ef}	۴۶/۲	۴۱۳۷ ^a	۲۲۵۶ ^g	۴۵/۵
حسن سرایی آتش گاه	۱۱۸۸۱ ^a	۴۵۸۷ ^g	۶۱/۴	۴۰۲۷ ^b	۱۵۲۳ ⁱ	۶۲/۲
طارم پا کوتاه	۱۰۲۹۶ ^{bc}	۶۱۸۲ ^{ef}	۴۰/۰	۳۹۶۸ ^b	۲۳۰۴ ^{fg}	۴۱/۹
دم سپید	۱۰۱۸۷ ^c	۳۸۵۴ ^g	۶۲/۲	۳۸۳۳ ^b	۱۴۳۰ ^j	۶۲/۷
طارم امیری	۹۹۱۶ ^c	۵۹۵۲ ^f	۴۰/۰	۳۸۰۷ ^d	۲۳۳۸ ^f	۳۸/۶
هاشمی	۹۷۲۶ ^c	۶۸۰۸ ^e	۳۰/۰	۳۷۸۹ ^d	۲۶۲۰ ^e	۳۲/۳
IR29	۸۳۹۶ ^d	۲۴۱۳ ^h	۷۱/۳	۲۶۱۷ ^e	۷۷۵ ⁱ	۷۰/۴

میانگین‌هایی که در هر ستون دارای حروف مشترک می باشند فاقد اختلاف معنی‌دار در سطح احتمال پنج درصد به روش آزمون LSD می‌باشند.

فعالیت آنزیم‌های آنتی‌اکسیدان

نتایج حاصل از تجزیه واریانس مرکب داده‌ها نشان داد که اثر متقابل شوری × رقم × سال بر فعالیت آنزیم سوپراکسید دیسموتاز و پراکسیداز در سطح احتمال یک درصد معنی‌دار بود (جدول ۷). مقایسه میانگین اثر متقابل شوری × رقم × سال بر فعالیت آنزیم‌های آنتی‌اکسیدان نشان داد که تنش شوری در هر دو سال فعالیت آنزیم سوپراکسید دیسموتاز و پراکسیداز را در همه ارقام برنج و در هر دو سال افزایش داد. بیش‌ترین فعالیت آنزیم سوپراکسید دیسموتاز در هر دو سال در شرایط نرمال در رقم طارم پا کوتاه و در شرایط تنش‌شوری در سال اول در ارقام غریب سیاه و آمل ۳ و در سال دوم در ارقام حسن‌سرایی و غریب‌سیاه مشاهده شد در حالی که کم‌ترین مقدار فعالیت آنزیم سوپراکسید دیسموتاز در شرایط تنش شوری در سال اول از رقم هاشمی و در سال دوم از ارقام طارم امیری و هاشمی به‌دست آمد. بیش‌ترین فعالیت آنزیم پراکسیداز در شرایط نرمال در سال اول در رقم تابش و در سال دوم در رقم IR29 مشاهده شد. اما در شرایط تنش شوری رقم غریب سیاه در سال اول و رقم طارم پاکوتاه در سال دوم بیش‌ترین فعالیت آنزیم پراکسیداز را نشان دادند (جدول ۸). افزایش فعالیت آنزیم کاتالاز، سوپراکسید دیسموتاز و پراکسیداز در واکنش به تنش‌شوری توسط دیگر محققان نیز گزارش شده است (Kibria et al., 2016; Chunthaburee et al., 2017). آنزیم‌ها طی واکنش آنزیمی با زدودن انواع فعال اکسیژن و جلوگیری از تخریب غشاء سلولی به بقاء گیاه کمک می‌نمایند (Pullen and Saeed, 2012). از آن‌جا که برخی محققان معتقدند که سنتز پروتئین‌ها در اثر تنش‌های شدید شوری کاهش می‌یابد، فعالیت آنزیم‌های آنتی‌اکسیدان نیز در تنش‌های شدید شوری ممکن

است کاهش یابد (Khanna-Chopra and Selote, 2007). Islam و Horie (۲۰۱۷) گزارش کردند که ارقامی که حساسیت کمتری به تنش شوری داشتند فعالیت آنزیم آنتی اکسیدان کمتری نشان دادند. در این آزمایش نیز رقم هاشمی که نسبت به اغلب ارقام که حساسیت کمتری به تنش شوری نشان داد، کمترین مقادیر فعالیت آنزیم سوپراکسید دیسموتاز و پراکسیداز را دارا بود. Arora و همکاران (۲۰۰۲) به این نتیجه رسیدند که تنش در گیاهان منجر به تولید برخی از متابولیت‌های ثانویه می‌شود که هزینه تولید این متابولیت‌ها برای گیاه بالاست و به جای این که مواد فتوسنتزی را به تولید دانه و رشد اختصاص دهد به تولید این مواد اختصاص داده که در نتیجه آن از رشد و عملکرد گیاه کاسته می‌شود. Mishra و همکاران (۲۰۱۳) ضمن به دست آوردن نتایج مشابه گزارش کردند که ارقام متحمل تر به شوری فعالیت آنزیم کاتالاز، گلوکاتیون پراکسیداز و سوپراکسید دیسموتاز کمتری نشان دادند. همسو با نتایج این آزمایش، نتایج Kaur و همکاران (۲۰۱۶) نیز نشان دادند که فعالیت این آنزیم‌ها در برگ‌های ارقام حساس و متحمل به شوری برنج افزایش می‌یابد.

محتوای کلروفیل برگ

کلروفیل a و کلروفیل کل تحت اثر برهمکنش شوری $\times$ رقم قرار گرفتند در حالی که کلروفیل b فقط تحت اثر شوری قرار گرفت (جدول ۷). مقایسه میانگین نشان داد که شوری در همه ارقام کلروفیل a و کلروفیل کل را کاهش داد و بیشترین مقدار کلروفیل کل و a در شرایط نرمال از رقم طارم امیری و در شرایط تنش شوری از ارقام IR29 و طارم پاکتاه به دست آمد، هرچند در شرایط تنش شوری بین ارقام به لحاظ آماری تفاوت معنی‌دار وجود نداشت (جدول ۹). همچنین شوری به طور معنی‌داری مقدار کلروفیل b را نیز کاهش داد (شکل ۱). کاهش کلروفیل برگ ارقام برنج ناشی از تنش شوری توسط Rachoski و همکاران (۲۰۱۵) و Singh و Sarkar (۲۰۱۴) گزارش شده است. کاهش محتوای کلروفیل ارقام برنج تحت تنش شوری ممکن است به علت اختلال در غشای تیلاکوئیدها، تخریب مولکول‌های کلروفیل در اثر فعالیت آنزیم کلروفیل‌لاز و عدم ثبات کمپلکس پروتئین-رنگدانه و در نتیجه تخریب کلروپلاست‌ها در اثر افزایش غلظت یون‌های سمی سدیم، کلر و افزایش سطح گونه‌های اکسیژن فعال ناشی از باشد (Hosseini et al., 2012). نتایج حاصله با گزارش Jamil و همکاران (۲۰۰۷) و Doganlar و همکاران (۲۰۱۰) منطبق بود. به علاوه شوری نقش بازدارندگی روی بیوسنتز کلروفیل دارد (Le-Dily et al., 1993). کاهش غلظت کلروفیل از عوامل مهم اثرگذار در ظرفیت فتوسنتزی می‌باشد. افزایش درجه شوری موجب ناکارآمدی برگ‌ها در انجام فتوسنتز و تشدید صدمات ناشی از تنش می‌شود. بنابراین شوری نه تنها از طریق کاهش تعداد و سطح برگ سبب کاهش کل ظرفیت فتوسنتزی در گیاهان شد بلکه از طریق کاهش مقدار کلروفیل در برگ‌ها سبب اختلال در سنتز مواد فتوسنتزی جهت رشد گیاه شد. Shamsoddin Saied و Farahbakhsh (۲۰۰۹) کاهش وزن خشک گیاه تحت اثر شوری به موازات کاهش مقدار کلروفیل برگ‌ها را گزارش کردند.

جدول ۷: تجزیه واریانس مرکب اثر شوری بر خصوصیات بیوشیمیایی ارقام برنج در سال های مختلف

منابع تغییرات	درجه آزادی	آنزیم پراکسیداز	آنزیم سوپراکسید دیسموتاز	میانگین مربعات			منابع تغییرات
				کلروفیل a	کلروفیل b	کلروفیل کل	
سال (Y)	۱	۱/۳۹*	۹۵۸۷**	۰/۱۵۴ ^{ns}	۰/۴۶۵ ^{ns}	۱/۱۵ ^{ns}	۰/۰۱۹ ^{ns}
سال (تکرار)	۴	۰/۰۸۶ ^{ns}	۱۷۱ ^{ns}	۰/۳۳۱ ^{ns}	۰/۱۶۳ ^{ns}	۰/۳۳ ^{ns}	۳/۴**
شوری (S)	۱	۴۱۶**	۳۱۷۰۲۵**	۲۵۴**	۱۸/۶**	۴۱۰**	۶/۲۰۳**
S × Y	۱	۰/۱۷۷ ^{ns}	۲۵۶۱**	۰/۷۷۱ ^{ns}	۰/۰۱۱ ^{ns}	۰/۹۷۲ ^{ns}	۰/۰۱۰۴ ^{ns}
اشتباه ۱	۸	۰/۳۰۲	۲۳۵	۰/۳۲۴	۰/۳۱۲	۰/۶۹۸	۰/۱۵۹
رقم (C)	۹	۰/۰۷۹ ^{ns}	۲۸۷ ^{ns}	۱/۹۷**	۰/۲۳۰ ^{ns}	۲/۸۸**	۴/۰۵۳**
S × C	۹	۰/۵۶۵*	۱۶۳ ^{ns}	۱/۹۴**	۰/۲۹۰ ^{ns}	۲/۹۰**	۰/۱۶۴ ^{ns}
Y × C	۹	۰/۱۷۳ ^{ns}	۱۸۴ ^{ns}	۰/۷۳۰ ^{ns}	۰/۰۶۲ ^{ns}	۰/۷۹۳ ^{ns}	۰/۰۸۹ ^{ns}
S × Y × C	۹	۰/۶۳۳**	۶۲۳**	۰/۴۱۰ ^{ns}	۰/۲۵۰ ^{ns}	۰/۶۱۳ ^{ns}	۰/۱۱۸ ^{ns}
اشتباه ۲	۶۸	۰/۲۲۵	۲۰۶	۰/۳۱۸	۰/۲۹۸	۰/۶۹۳	۰/۱۳۵
ضریب تغییرات (%)		۱۳/۸۳	۱۲/۸	۲۲/۱۶	۳۶/۹	۲۰/۶	۳۰/۳

، * و **: به ترتیب غیر معنی دار، معنی دار در سطح احتمال پنج درصد و معنی دار در سطح احتمال یک درصد.

جدول ۸: مقایسه میانگین اثر متقابل شوری × رقم بر فعالیت آنزیم سوپراکسید دیسموتاز و پراکسیداز

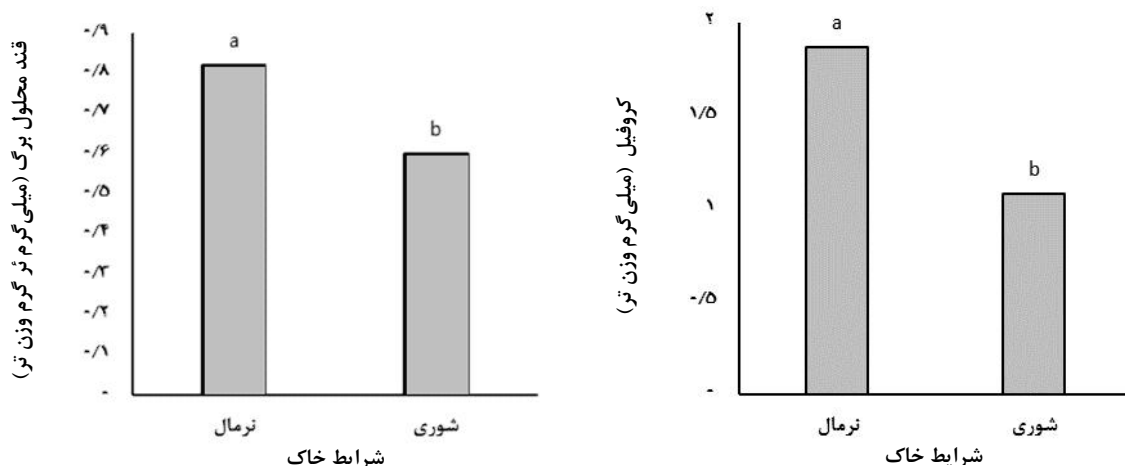
ارقام برنج	آنزیم سوپراکسید دیسموتاز (میکرومول بر گرم وزن تر در دقیقه)		آنزیم پراکسیداز (میکرو مول بر وزن تر در دقیقه)	
	سال اول		سال اول	
	نرمال	شوری	نرمال	شوری
درفک	۳۶/۶ ^{no}	۱۴۷/۵ ^d	۱/۳۰ ^{.hi}	۵/۴۴ ^{bc}
تابش	۳۹/۰ ⁿ	۱۳۲/۰ ^e	۲/۰۱۶ ^f	۵/۳۷ ^{bc}
آمل ۳	۳۴/۶ ^o	۱۶۹/۳ ^a	۱/۱۰ ^{.hij}	۵/۴۴ ^{bc}
غریب سیاه	۳۹/۰ ⁿ	۱۷۰/۰ ^a	۰/۹۲۰ ^j	۵/۸۳ ^a
حسن سربابی	۵۳/۴ ^l	۱۵۱/۳ ^c	۱/۱۵۰ ^{.hij}	۵/۷۳ ^{ab}
طارم پا کوتاه	۶۱/۳ ^j	۹۴/۳ ^h	۱/۴۵ ^{gh}	۴/۹۶ ^{de}
دم سپید	۵۷/۳ ^k	۱۱۴ ^g	۱/۹۰۳ ^f	۵/۱۵ ^{cd}
طارم امیری	۵۰/۱ ^l	۱۵۸/۶ ^b	۰/۹۸۶ ^{ij}	۴/۹۶ ^{de}
هاشمی	۵۲/۱ ^l	۸۹/۳ ⁱ	۱/۶۹۳ ^{fg}	۴/۶۳ ^e
IR29	۴۳/۵ ^m	۱۱۹ ^f	۱/۷۴۳ ^{fg}	۴/۷۶ ^e
ارقام برنج	سال دوم		سال دوم	
	نرمال	شوری	نرمال	شوری
	نرمال	شوری	نرمال	شوری
درفک	۶۳/۶ ^h	۱۵۱ ^{cd}	۱/۹۶ ^{cd}	۵/۲۳ ^b
تابش	۸۵/۴ ^{fg}	۱۶۴ ^{ab}	۲/۰۴ ^{cd}	۵/۲۷ ^b
آمل ۳	۷۹/۱ ^g	۱۶۵ ^{ab}	۱/۷۴ ^{de}	۵/۲۹ ^b
غریب سیاه	۹۱/۸ ^f	۱۷۰ ^a	۱/۴۱ ^{efg}	۵/۵۰ ^b
حسن سربابی	۸۱/۵ ^g	۱۶۶ ^a	۱/۳۶ ^{fg}	۵/۴۶ ^b
طارم پا کوتاه	۹۹/۴ ^e	۱۵۸ ^{abc}	۱/۱۷ ^g	۵/۸۷ ^a
دم سپید	۶۶/۳ ^h	۱۶۴ ^{ab}	۱/۶۸ ^{def}	۵/۳۷ ^b
طارم امیری	۶۴/۰ ^h	۱۴۵ ^d	۱/۵۴ ^{ef}	۵/۲۸ ^b
هاشمی	۵۲/۱ ⁱ	۱۴۸ ^d	۱/۹۹ ^{cd}	۵/۱۸ ^b
IR29	۵۴/۶ ⁱ	۱۵۲ ^{cd}	۲/۲۸ ^c	۵/۲۱ ^b

میانگین هایی که در هر ستون دارای حروف مشترک می باشند فاقد اختلاف معنی دار در سطح احتمال پنج درصد به روش آزمون LSD می باشند.

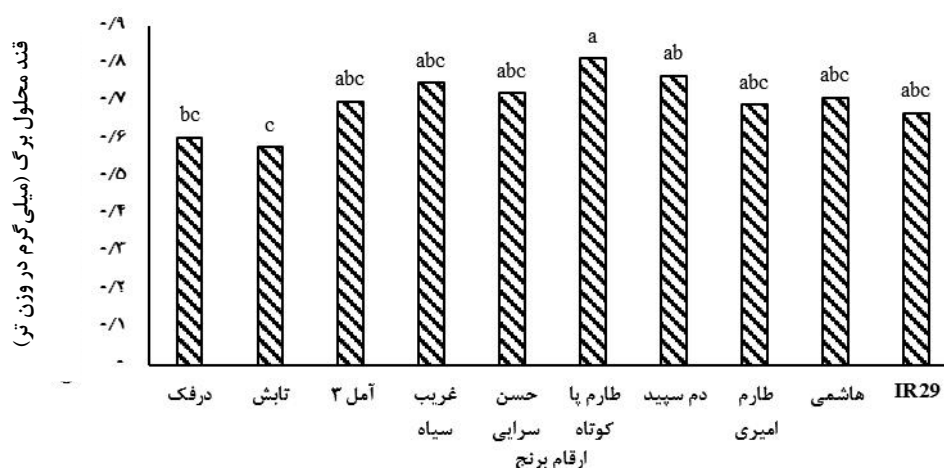
جدول ۹: مقایسه میانگین اثر متقابل شوری × رقم بر کلروفیل a و کلروفیل کل برگ

ارقام برنج	کلروفیل a (میلی گرم بر گرم وزن تر گیاه)		کلروفیل کل (میلی گرم بر گرم وزن تر گیاه)	
	نرمال	شوری	نرمال	شوری
درفک	۳/۶۴ ^c	۰/۹۱۸ ^e	۵/۸۱ ^{bcd}	۱/۸۹ ^g
تابش	۳/۴۳ ^{cd}	۱/۱۱ ^e	۵/۳۵ ^{def}	۲/۱۶ ^g
آمل ۳	۳/۰۶ ^d	۱/۰۵ ^e	۴/۷۵ ^f	۲/۱۱ ^g
غریب سیاه ریحانی	۳/۴۴ ^{cd}	۱/۰۵ ^e	۴/۸۰ ^f	۲/۰۵ ^g
حسن سرایی آتش گاه	۳/۹۰ ^{bc}	۰/۹۰۰ ^e	۶/۰۹ ^{bc}	۱/۹۱ ^g
طارم پا کوتاه	۳/۹۴ ^{bc}	۱/۲۴ ^e	۵/۶۴ ^{cde}	۲/۴۲ ^g
دم سپید	۵/۲۲ ^a	۱/۰۱ ^e	۷/۲۵ ^a	۲/۰۷ ^g
طارم امیری	۵/۴۸ ^a	۱/۱۳ ^e	۷/۴۹ ^a	۲/۲۷ ^g
هاشمی	۴/۳۶ ^b	۱/۲۰ ^e	۶/۴۷ ^b	۲/۳۷ ^g
IR29	۳/۵۳ ^{cd}	۱/۲۷ ^e	۵/۰۶ ^{ef}	۲/۴۸ ^g

میانگین‌هایی که در هر ستون دارای حروف مشترک می‌باشند فاقد اختلاف معنی‌دار در سطح احتمال پنج درصد به روش آزمون LSD می‌باشند.

شکل ۱: مقایسه میانگین اثر اصلی شوری بر مقدار کلروفیل a
شکل ۲: مقایسه میانگین اثر اصلی شوری بر قند محلول برگ

شکل ۳: مقایسه میانگین اثر اصلی رقم بر قند محلول برگ

مقدار قند محلول برگ

نتایج حاصل از تجزیه واریانس مرکب نشان داد که اثر اصلی شوری و رقم بر مقدار قند محلول برگ معنی دار بود (جدول ۷). مقایسه میانگین نشان داد که شوری به طور معنی داری مقدار قند محلول را کاهش داد (شکل ۲). همچنین در بین ارقام برنج مورد ارزیابی رقم طارم پاکوتاه بیشترین و رقم تابش کمترین میانگین قند محلول را دارا بودند (شکل ۳). به نظر می رسد کاهش قند برگ تحت تنش شوری به دلیل کاهش تبدیل نشاسته در کلروپلاست ها به تریوز فسفات (قند سه ۱۱- کربنه) و خروج آن از کلروپلاست به سیتوزول به سبب کاهش فراهمی (P_i فسفات غیرآلی) و یا اختلال در کارآیی ناقل های تریوز فسفات باشد (Hassibi *et al.*, 2010). کاهش تجمع نشاسته در سطوح بالای تنش ناشی از اختلال در کارآیی آنزیم های درگیر در سنتز نشاسته مانند نشاسته سنتاز و ADP- گلوکز پیروفسفریلاز است (Hassibi *et al.*, 2010). Li و همکاران (۲۰۱۱) و Zhang و همکاران (۲۰۱۰) بر این عقیده هستند که عدم بیوسنتز قند در برگ که ممکن است ناشی از اختلال در فعالیت های آنزیمی درگیر در تولید قند توسط یون سدیم و کلر باشد، منجر به کاهش قند برگ تحت تنش شوری می شود.

نتیجه گیری

نتایج آزمایش نشان داد که در هر دو سال آزمایش، شوری خاک منجر به افزایش فعالیت آنزیم های آنتی اکسیدان و کاهش کلروفیل، عملکرد و اجزای عملکرد همه ارقام برنج در مقایسه با شرایط نرمال شد، ولی این کاهش در برخی از ارقام زیاد و در برخی کم بود به طوری که میانگین دوساله عملکرد دانه نشان داد که بیشترین کاهش عملکرد در رقم تابش (۷۲ درصد) و کمترین آن در رقم هاشمی (۳۲ درصد) مشاهده شد. از طرف دیگر ارقام غریب سیاه و حسن سرایی نیز که در شرایط نرمال بیشترین عملکرد دانه را نشان دادند در شرایط تنش شوری افت عملکرد قابل ملاحظه ای داشتند (غریب سیاه ۴۵ درصد و حسن سرایی ۶۲ درصد) در حالی که رقم هاشمی که در شرایط نرمال عملکرد پایین تری نسبت به ارقام غریب سیاه و حسن سرایی داشت کمترین افت عملکرد را در شرایط تنش شوری در مقایسه با شرایط نرمال نشان داد. ضمن اینکه بیشترین عملکرد را نیز در این شرایط دارا بود. همچنین رقم غریب سیاه و حسن سرایی در شرایط تنش شوری، در مقایسه با اغلب ارقام مقادیر بالایی از فعالیت آنزیم های آنتی اکسیدان را نشان دادند. با توجه به نتایج به دست آمده برای زراعت برنج در شرایطی که امکان بروز تنش شوری وجود دارد رقم هاشمی تحمل بیش تری نسبت به سایر ارقام داشته و قابل توصیه می باشد. ولی در شرایطی که خاک مزرعه شور نیست کشت ارقام غریب سیاه و حسن سرایی مقرون به صرفه می باشد. از آن جا که این آزمایش در شرایط مزرعه و در دو سال انجام شد نتایج مستدل تری برای محققان و کشاورزان فراهم می نماید و برای آزمایش های

بعدی نیز توصیه می‌شود که در صورت امکان آبیاری با سطوح مختلف شوری انجام شود و آستانه تحمل ارقام برنج نیز ارزیابی شد.

منابع

- اسدی، ر.، م. رضایی و م. ک. معتمد. ۱۳۸۳. راه حل ساده برای مقابله با خشکسالی‌ها در شالیزارهای مازندران. خشکی و خشکسالی کشاورزی شماره ۴، جلد ۴. ص ۸۷-۹۰.
- ایزد دوست، ه.، سمیع‌زاده، ه.، ربیعی، ب. و عبدالهی، ش. ۱۳۹۲. ارزیابی تحمل به شوری در ارقام و لاین‌های برنج با تأکید بر شاخص‌های تحمل به تنش. تحقیقات غلات شماره ۳، جلد ۳، ص ۱۸۰-۱۶۷.
- بیابانی، ع.، صبور، ح. و نخزری مقدم، ع. ۱۳۹۱. مطالعه اجزا عملکرد ارقام برنج تحت تنش شوری. مجله پژوهش‌های تولید گیاهی. شماره ۱۹، جلد ۴، ص ۱۸۶-۱۷۳.
- جعفری‌راد، س.، زواره، م.، خالدیان، م. ر. و رضایی، م. ۱۳۹۴. ارزیابی تحمل ژنوتیپ‌های مختلف برنج به شوری آب آبیاری. تولید فراوری محصولات زراعی و باغی جلد ۱۷، شماره ۵، ص: ۱۲-۱.
- رضایی، م. ۱۳۸۷. گزارش نهایی طرح تحقیقاتی بررسی اثر روش‌های مختلف مدیریت آبیاری بر کارایی مصرف آب و عملکرد برنج (ارقام بینام و حسنی). مؤسسه تحقیقات برنج کشور، رشت.
- سلحشور دیوند، ف.، صدرالدینی، ع. ا.، ناظمی، ا. ح.، دواتگر، ن. و نیشابوری، م. ر. ۱۳۹۲. شبیه‌سازی اثر همزمان تنش‌های شوری و خشکی بر عملکرد دانه برنج رقم هاشمی. مجله علوم زراعی ایران شماره ۱۵، جلد ۳، ص ۳۳۶-۳۲۰.
- محمدزاده، م.، پیغمبری، س. ع.، نبی‌پور، ع. و نوروزی، م. ۱۳۸۹. ارزیابی عملکرد و صفات مورفولوژیکی در ژنوتیپ‌های متحمل و حساس به شوری در برنج. مجله زراعت و اصلاح نباتات جلد ۶، شماره ۴، ص ۷۱-۶۱.
- مومنی، ع.، محمدیان، م. و نوری، م. ز. ۱۳۸۸. ارزیابی مزرعه‌ای ژنوتیپ‌های برنج جهت تحمل به تنش شوری در مازندران. مجله الکترونیک تولید گیاهان زراعی. جلد ۲، شماره ۲، ص ۱۴۳-۱۲۹.
- نوابیان، م. و آقاجانی، م. ۱۳۹۱. ارزیابی اثر مدیریت آبیاری شور و شیرین بر عملکرد برنج رقم هاشمی. مجله علوم و فنون کشاورزی و منابع طبیعی، علوم آب و خاک شماره ۶۰، جلد ۶، ص ۵۵-۴۵.

Abidmahmood, T. L., and Arifkhan, M. 2009. Effect of salinity on growth, yield and yield components in basmati rice germplasm. Pakistan Journal Botany, 41(6): 3035-3045.

Arnon, D. I. 1949. Copper enzymes in isolated chloroplast. Polyphenoloxidase in Beta vulgaris. Plant Physiology. 24: 1-15.

Arora, A., Sairam, R. K. and Sriuastava, G. C. 2002. Oxidative stress and antioxidative system in plants. Annual Review of Current Science, 82: 1227-1238.

Castillo, E. G., Toung, T. O., Phuc, A. M., Ismail, M. and Inubushim, K. 2007. Response to salinity in rice: comparative effects of osmotic and Ionic stress. Plant Production Science, 10(2): 159-170.

Chunthaburee, S., Dongsansuk, A., Sanitchon, J., Pattanagul, W. and Theerakulpisut, P. 2016. Physiological and biochemical parameters for evaluation and clustering of rice cultivars differing in salt tolerance at seedling stage. Saudi Journal of Biological Sciences, 23(4): 467-477.

Dhindsa, R. A., Plumb-Dhindsa, P. and Thorpe, T. A. 1981. Leaf senescence: correlated with increased levels of membrane permeability and lipid peroxidation, and decreased levels of superoxide dismutase and catalase. Journal of Experimental of Botany, 126: 93-101.

Doganlar, Z. B., Demir, K., Basak, H. and Gul, I. 2010. Effects of salt stress on pigment and total soluble protein contents of three different tomato cultivars. African Journal of Agricultural Research, 5: 2056-2065.

Farahmandfar, A., Poustini, K., Fallah, A., Tavakol Afshari, R. and Moradi, S. 2009. Study the effect salinity stress on the germination and seedling growth some of genotypes and Iranian rice cultivars. Journal of Crop Sciences, 40(3): 71-94.

Gain, P., Mannan, M. A., Pal, P. S., Maheb Hossain, M. and Parvin, S. 2004. Effect of salinity on some yield attributes of rice. Pakistan Journal of Biological Science, 7(5): 760-762.

Gay, F., Maraval, I., Roques, S., Gunata, Z., Boulanger, R., Audebert, A. and Mestres, C. 2010. Effect of salinity on yield and 2-acetyl-1-pyrroline content in the grains of three fragrant rice cultivars (*Oryza sativa* L.) in Camargue (France). Field Crops Research, 117: 154-160.

Hasamuzzaman, M., Fujita, M., Islam, M. N., Ahamed, K. U. and Nahar, K. 2009. Performance of four irrigated rice varieties under different levels of salinity stress. International Journal of Integrative Biology, 6(2): 117.

Hassibi, P., Nabipoor, M. and Moradi, F. 2010. Study of some cryoprotectives role to induce low temperature tolerance in rice (*Oryza sativa* L.) seedlings. Electronic Journal of Crop Production, 3 (1): 39-56.

Hemeda, H. M. and Kelin, B. P. 1990. Effects of naturally occurring antioxidants on peroxidase activity of vegetables extracts. Journal of Food Science, 55: 184-185.

Hoai, T. T. N., Shinm, I. S., Kobayashi, I. S. and Usui, K. 2005. Regulation of ammonium accumulation during salt stress in rice (*Oryza sativa* L.) seedling. Plant Production Science, 8(4): 397-404.

Hosseini, S. J., Tahmasebi, Z. and Pirdashti, H. 2012. Screening of rice (*Oryza sativa* L.) genotypes for NaCl tolerance at early seedling stage. International Journal of Agronomy and Plant

Production, 3(8): 274-283.

IRRI. 2002. Standard evaluation system for Rice. (SES). Manila Philippines. International Rice Research Institute.

Islam, M. Z., Baset Mia, M. A., Islam, M. R. and Akter, A. 2007. Effect of different saline levels on growth and yield attributes of mutant rice. *Journal of Soil Nature*, 1(2): 18-22.

Ismail, A. M. and Horie, T. 2017. Genomics, Physiology, and Molecular Breeding Approaches for Improving Salt Tolerance. *Annual Review of Plant Biology*, 68, 405-434.

Jamil, M., Rehman, S. H. and Rha, E. S. 2007. Salinity effect on plant growth, PSII photochemistry and chlorophyll content in sugar beet (*Beta vulgaris* L.) and cabbage (*Brassica Oleracea capitata* L.). *Pakistan Journal of Botany*, 39: 753-760.

Kaur, N., Dhawan, M., Sharma, I., and Pati, P.K. 2016. Interdependency of Reactive Oxygen Species generating and scavenging system in salt sensitive and salt tolerant cultivars of rice. *BMC plant biology*, 16(1), 131.

Khaliq, A., Zia-ul-Haq, M., Ali, F., Aslam, F., Matloob, A., Navab, A. and Hussain, S. 2015. Salinity tolerance in wheat cultivars is related to enhanced activities of enzymatic antioxidants and reduced lipid peroxidation, *Clean-Soil, Air, Water*, 43 (8):1248-1258.

Khanna-Chopra, R. and Selote, D. S. 2007. Acclimation to drought stress generates oxidative stress tolerance in drought-resistant than -susceptible wheat cultivar under field conditions. *Environmental Experimental Botany*, 60: 276-283.

Kibria, M. G., Hossain, M., Murata, Y. and Hoque, M. A. 2017. Antioxidant Defense Mechanisms of Salinity Tolerance in Rice Genotypes. *Rice Science*, 24(3), 155-162.

Krishnamurthy, S. L., Gautam, R. K., Sharma, P. C. and Sharma, D. K. 2016. Effect of different salt stresses on agro-morphological traits and utilisation of salt stress indices for reproductive stage salt tolerance in rice. *Field Crops Research*, 190:26-33.

Le-Dily, F., Billard, J. P., Le-Saos, J. and Huault, C. 1993. Effects of NaCl and gabaculine on chlorophyll and proline levels during growth of radish cotyledons. *Plant Physiology and Biochemistry*, 31: 303-310.

Li. X.J., Yang, M. F., Zhu, Y., Liang, Y. and Shen, S. H. 2011. Proteomic analysis of salt stress responses in rice shoot. *Journal of Plant Biotechnology*, 54: 384-395.

Mc William, J.R. 1986. The national and international drought and salinity effects on agricultural production. *Australian Journal of Plant Physiology*, (13): 1-13.

Mishra, P., Bhoomika, K. and Dubey, R. S. 2013. Differential responses of antioxidative defense system to prolonged salinity stress in salt-tolerant and salt-sensitive Indica rice (*Oryza sativa* L.) seedlings. *Protoplasma*, 250(1): 3-19.

Moradi, F. and Ismail, A. M. 2007. Response of photosynthesis, chlorophyll fluorescence and

ROS-scavenging system to salt stress during seedling and reproductive stage in rice. *Annals Botany*, (99): 1161-1173.

Motamed, M. K., Asadi, R., Rezaei, M. and Amiri, E. 2008. Response of high yielding rice varieties to NaCl salinity in greenhouse circumstances. *African Journal of Biotechnology*, 7(21): 3866-3873.

Nabiollahi, K., Taghizadeh-Mehrjardi, R., Kerry, R. and Moradian, S. 2017. Assessment of soil quality indices for salt-affected agricultural land in Kurdistan Province, Iran. *Ecological Indicators*, 83: 482-494.

Ponnamperuma, F. N. and Bandyopadhyaya, A. K. 1979. Soil salinity as a constraint on food production in the humid tropics. In N.C. Brady, L.D. Swindale, R. Dudal edits. *Priorities for alleviating soil-related constraints to food production in the tropics*. International Rice Research Institute. Los Baños, Laguna. Pp: 203-216.

Pullen, J., and Saeed, K. 2012. An overview of biodiesel oxidation stability. *Renew Sustainable Energy*, 16: 5924-5950.

Rachoski, M., Gazquez, A., Calzadilla, P., Bezus, R., Rodriguez, A., Ruiz, O. and Maiale, S. 2015. Chlorophyll fluorescence and lipid peroxidation changes in rice somaclonal lines subjected to salt stress. *Acta Physiologiae Plantarum*, 37(6): 117-128.

Rahman, M. A., Thomson, M. J., Shah-E-Alam, M., de Ocampo, M., Egdane, J. and Ismail, A. M. 2016. Exploring novel genetic sources of salinity tolerance in rice through molecular and physiological characterization. *Annals of botany*, 117(6):1083-1097.

Shamsoddin Saied, M. and Farahbakhsh, H. 2009. Salt stress effect on yield and some agronomic and physiologic traits of two corn hybrid at Kerman region. *The plant production*, 32(1): 13-24.

Singh, D. P. and Sarkar, R. K. 2014. Distinction and characterisation of salinity tolerant and sensitive rice cultivars as probed by the chlorophyll fluorescence characteristics and growth parameters. *Functional plant biology*, 41(7): 727-736.

Tanveer, U. H., Javaid, A., Shafaqat, N. and Ahmad, A. 2009. Morpho-physiological response of rice (*Oryza sativa* L.) varieties to salinity stress. *Pakistan Journal of Botany*, 41(6): 2943-2956.

Touhidulislam, S. M. and Seraj, Z. I. 2009. Vacuolar Na⁺/H⁺ antiporter expression and salt tolerance conferred by Actin1D and CaMV35S are similar in transgenic binnatoa Rice. *Plant Tissue Culture and Biotechnology*, 19(2):257-262.

Yang, J., Zhange, J., Wang, Z., XU, G. and Zhu, Q. 2005. Activities of key enzymes in Sucrose to starch conversion in wheat grains subjected to water deficit during grain filling. *Plant Physiology*. (135): 1621-1629.

Yoshida, S., Forno, D., Cock, J. and Comez, K. 1976. Determination of sugar and starch in

plant tissue. In S Yoshida, ed, Laboratory Manual for Physiological Studies of Rice. The International Rice Research Institute, Los Banos, the Philippines. 46-49.

Zaibunnisa, A., Khan, M. A., Flowers, T. J., Ahmad, R. and K. A. Malik. 2002. Causes of sterility in rice under salinity stress. Prospects for Saline Agriculture. Kluwer Academic Publishers, Netherlands, pp. 177-187.

Zeng, L., Lesch Scott, M. and Grieve Catherine, M. 2003. Rice growth and yield respond to changes in water depth and salinity stress. Agricultural Water Management, 59: 67-75.

Zhang, Z. H., Liu, Q., Song, H. X., Rong, X. M. and Abdelbagi, M. I. 2010. Responses of different rice (*Oryza sativa* L.) genotypes to salt stress and relation to carbohydrate metabolism and chlorophyll content. African Journal of Agricultural Research 7 (1): 19-27.